

Uluslararası
İmam-ı Rabbani
Sempozyumu
Tebliğleri

HÜDÂİ VAKFI
YAYINLARI

AZİZ MAHMÛD HÛDÂYİ VAKFI YAYINLARI

No : 03

Editör

Prof. Dr. Necdet TOSUN

Sekreteryâ

Furkan MEHMED

Grafik&Tasarım

Ahmet DUMAN

Baskı

İstanbul - 2018

ISBN 978-605-68070-2-2

"Aziz Mahmûd Hüdâyi Vakfı Yayınları"

"Aziz Mahmûd Hüdâyi Vakfı İktisadi İşletmesi"ne aittir.

İletişim:

Aziz Mahmûd Hüdâyi Vakfı İktisadi İşletmesi

Küçükçamlıca Mah. Duhancı Mehmet Sok. No: 33/1

Posta Kodu: 34696 Üsküdar / İstanbul

Tel: 0216 428 39 60 Faks: 0 216 339 47 52

İmâm-ı Rabbânî'ye Yönelik Tenkidler ve Müdâfaalar

Necdet Tosun¹

İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî'nin (ö. 1034/1624) bazı görüşlerine yönelik eleştiriler, o henüz hayatta iken başlamıştı. Sirhindî'yi ilk eleştirenlerden birisi padişah Cihângîr olmuştur. Sirhindî, şeyhi Bâkî Billah'a yazdığı bir mektupta (cilt: I, no. 11) seyr ü sülûk esnasında sahâbenin ve Hz. Ebûbekr'in makamlarına ulaşım o mertebeleri seyrettiğini anlatmış, Cihângîr de bu sözleri gerekçe yaparak onu bir sene hapsedmiştir. Adı geçen mektup Sirhindî'nin şeyhi Bâkî Billah'a yazdığı bir mektup olduğuna göre, Bâkî Billah'ın vefat tarihi olan 1012 (1603) senesinden önce yazılmış olmalıdır. Bu hapis olayı ise 1028 (1619) senesinde vukû bulmuştur. Bir kişinin, en az 16 sene önce yazdığı bir mektuptan dolayı cezalandırılması uzak bir ihtimaldir. Ayrıca Sirhindî'nin müridlerinin çoğalmasını devlet için tehlikeli gören bazı kişilerin Cihângîr'i onu hapsedmeye teşvik ettiği bilinmektedir.

Ahmed Sirhindî'yi ciddî ve detaylı bir şekilde ilk kez tenkid eden kişi Abdülhak Muhaddis Dihlevî'dir (ö. 1052/1642). Bâkî Billah'ın halifelerinden biri olan Dihlevî, Nakşibendîliğin yanı sıra Şâziliyye ve Kâdiriyye tarikatlarından da icazetli idi. Abdülkâdir Geylânî'nin *Fütûhu'l-Gayb* isimli eserini *Miftâhu'l-Fütûh* adıyla Farsça'ya şerhli olarak tercüme etmiş, ayrıca Abdülkâdir Geylânî'nin tercüme-i hâline dair *Zübdetü'l-Âsar fî Ahbâri Kutbi'l-Ahyâr* isiminde bir eser kaleme almıştır. Bu eserler, onda Kâdiriyye meşrebinin daha ön planda olduğunu göstermektedir.²

Abdülhak Muhaddis Dihlevî, Ahmed Sirhindî'nin bir mektubundaki (cilt: III, no. 87) “Ben hem Allah'ın müridiyim, hem de O'nun muradı. Benim müridlik silsilem vasıtasız olarak Allah'a ulaşır... Hem Resûlullah'ın müridiyim, hem de onunla hempirim” gibi şatahât türündeki cümlelerini okuyunca Bâkî Billah'ın halifelerinden biri olan Hüsâmeddîn Ahmed'e bir mektup yazarak Sirhindî'ye bazı

1 Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

2 Bk. Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend: Hayatı, Görüşleri, Tarikatı (XII-XVII. Asırlar)*, İstanbul 2002, s. 208-209.

eleştiriler yöneltti.¹ Hüsâmeddîn Ahmed de Sirhindî'ye bir mektup yazarak Abdülhak Dihlevî'nin bu eleştirilerini haber verdi ve açıklama istedi. Bunun üzerine Sirhindî Hüsâmeddîn Ahmed'e cevabî bir mektup yazdı ve eleştirilere açıklama getirdi (cilt: III, no. 121). Bu cevabî mektupta o, eleştirilere konu olan cümlelerinin şatahât türünde olduğunu itiraf etti ve kendisinden önce birçok sûfinin bunlara benzer sözler sarf ettiğini ifade ederek: "Bu, İslâm'da kırılan ilk şişe değildir" dedi.² Abdülhak Dihlevî ise hem eleştirilere konu olan mektubu, hem cevabî mektubu, hem de diğer bazı mektuplardaki cümleleri ele alarak daha uzun ve eleştirel bir mektup hazırlayıp Sirhindî'ye gönderdi.³

Abdülhak Muhaddis Dihlevî'nin eleştirilerinin sebeplerinden biri olarak, eline Sirhindî'nin mektuplarından tahrif edilmiş biçimlerin ulaşması gösterilir. Rivayete göre Sirhindî'nin müridlerinden Hasan Hân, şeyhi Sirhindî tarafından azarlanınca bazı mektuplara ilâve ve çıkarmalar yapmış, tahrif edilmiş bu nüshaları okuyan Abdülhak Dihlevî de Sirhindî'ye eleştiriler yöneltmiştir.⁴ Ancak Abdülhak Dihlevî'nin, eleştirilerinde Sirhindî'den yaptığı nakillerin genelde doğru olduğu dikkate alınrsa, bu tahrif edilmiş mektuplar konusunun fazla önemli olmadığı anlaşılır.⁵ Asıl önemli olan, Dihlevî'nin bakış açısı ve yorumlarıdır. Onun eleştirdiği konulardan biri, Sirhindî'nin Abdülkâdir Geylânî hakkındaki cümleleridir. Sirhindî, Geylânî'nin seyr ü sülûkte yükselişini (urûc) tamamladıktan sonra iniş (nüzü) geçtiğini, ancak inişin son noktası olan kalbe değil, daha yukarıda ve sebepler âleminin üstünde olan ruh makamına gelip orada kaldığını, bu sebeple ondan kerâmetlerin çok sâdir olduğunu ifade etmiş⁶, Dihlevî ise Geylânî gibi bir zat hakkında inişini tamamlamadığını iddia etmenin edebe aykırı olduğunu söyleyerek Sirhindî'yi eleştirmiştir.⁷ Abdülhak Dihlevî'nin Abdülkâdir Geylânî ve Kâdiriliğe olan bağlılığının, bu eleştirilerde rol oynamış olması muhtemeldir. Dihlevî'nin

1 Bu mektup *Ahbâru'l-Ahyâr*'ın sonuna nâşir tarafından eklenmiştir. bk. Abdülhak Muhaddis Dihlevî, *Ahbâru'l-Ahyâr*, Delhi 1332, s. 323-326.

2 İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî, *Mektûbât*, Karaçi 1392/1972, III, 566 (no. 121).

3 Bu mektubun yazma nüshaları için bk. Ahmed Münzevî, *Fihri'st-i Müsterek*, İslâmâbâd 1984, III, 1475; matbû şekli için bk. Abdülhak Muhaddis Dihlevî, *Mektûb-i Şeyh Abdülhak*, Halik Ahmed Nizâmî, *Hayât-ı Şeyh Abdülhak Muhaddis Dihlevî*, Lahor ts., içinde, s. 301-333.

4 Vekil Ahmed Sikenderpûrî, *Hediyye-i Müceddidiyye*, Delhi 1311/1893, s. 104-105.

5 Dihlevî'nin Sirhindî'ye nisbet ettiği, ancak Sirhindî'nin eserlerinde bulunmayan bazı cümleler için bk. Sikenderpûrî, *Hediyye-i Müceddidiyye*, s. 185-186, 195.

6 Ahmed Sirhindî, *Mektûbât*, I, 347 (no. 216).

7 Abdülhak Muhaddis Dihlevî, *Mektûb-i Şeyh Abdülhak*, s. 303.

Sirhindî'ye yönelik başka eleştirileri de vardır, ancak onun sonraları, yazdığı eleştirilere pişman olduğu da nakledilmektedir.¹

Ahmed Sirhindî'nin müridlerinden Bedreddîn Sirhindî (ö. 1054/1644'ten sonra), *Hazarâtü'l-Kuds* isimli eserinde Sirhindî'ye yönelik eleştirileri beş madde hâlinde sıralamış ve Sirhindî'nin mektuplarından alıntılar yaparak cevaplar vermiştir. Onun kaydettiği eleştiri konuları şunlardır:

1. Sirhindî'nin Hz. Ebûbekr'in makamına ulaştığı, hatta geçtiği iddiası;
2. Sirhindî'nin vahdet-i vücûdu kabul etmemesi;
3. Hakikat-ı Ka'be'nin Hakikat-ı Muhammedî'den üstün olduğunu söylemesi;
4. "Ben Allah'ın hem müridi, hem de muradıyım..." gibi cümleleri;
5. Önceleri yaşamış bazı şeyhler ve onların sözleri hakkındaki eleştiri gibi anlaşılan yorumları.²

Ahmed Sirhindî'nin vefatından sonra da fikirleri uzun süre eleştirilmiştir. Hali-felerinden Âdem Benûrî'nin (ö. 1053/1643) h. 1052 (1642) senesinde Hicaz'a gidip Medine'ye yerleşmesi ve Medine'nin önde gelen şeyhlerinden Ahmed Kuşâşî (ö. 1071/1661) ile Hakikat-ı Ka'be konusunda tartışması neticesinde, Sirhindî'nin fikirleri Hicaz'da da tartışılmaya başlanmıştır. Medine'de Ahmed Kuşâşî'nin bazı müridleri onun halkasını terk edip Âdem Benûrî'ye mürid olunca, bu durumdan rahatsız olan Kuşâşî'nin bölgedeki itibarını yitirmemek için bir gayret içine girdiği, fikrî tartışmaların ana sebebinin de bu rekabet duygusu olduğu söylenir.³ Kuşâşî, Benûrî'ye ve dolayısıyla Sirhindî'nin fikirlerine karşı, mü'min insanların Ka'be'den daha üstün olduğunu ifade eden bir eser kaleme almıştır.⁴ Benûrî'nin vefatından sonra da bu tartışma devam etmiş, onun müridlerinden Muhammed Emîn Bedahşî (ö. 1102/1691'den sonra) 1068 (1658) senesinde *el-Mufâvaza (el-Mufâzala) beyne'l-İnsân ve'l-Ka'be* isiminde Farsça bir eser yazarak Kuşâşî'ye karşı Sirhindî ve Benûrî'yi müdafaa etmiştir.⁵ Ahmed Sirhindî'nin oğullarından

1 Sikenderpûrî, *Hediyye-i Müceddidiyye*, s. 103.

2 Bedreddîn Sirhindî, *Hazarâtü'l-Kuds* (nşr. Mahbûb İllâhî), Lahor 1971, II, 113-139; Saiyid Athar Abbas Rizvi, *A History of Sufism in India*, New Delhi 1992, II, 218-222.

3 Vekîl Ahmed Sikenderpûrî, *Envâr-ı Ahmediyye*, Delhi 1309/1891, s. 88.

4 Arapça olan bu eserin ismi muhtemelen *Esrâru'l-Menâsik*'tir (Sikenderpûrî, *Envâr-ı Ahmediyye*, s. 87). Abdullah Hîşgî Kusûrî (ö. 1106/1695) *Me'âricü'l-Velâyet* isimli eserinin içine Kuşâşî'nin bu eserinin tümünü aktarmıştır. Bk. Abdullah Hîşgî Kusûrî, *Me'âricü'l-Velâyet fi Medârici'l-Hidâyet*, Lahor, Pencâb Üniversitesi Ktp., Âzer, nr. H-25/7765, vr. 606a-646a.

5 Eserin yazma nüshası için bk. Münzevî, *Fihri'st-i Müşterek*, III, 1959-1960. Müellif Bedahşî

Muhammed Sa'îd Sirhindî (ö. 1070/1660) Mekke ve Medine âlimlerine hitâben Hakikat-ı Ka'be'nin Hakikat-ı Muhammedî'den üstünlüğü meselesini açıklayan bir mektup yazmıştır.¹ Sirhindî'nin bir diğer oğlu Muhammed Yahyâ'nın (ö. 1095/1684) da eleştirilere cevap mahiyetinde geniş bir eser kaleme aldığı söylenmektedir.²

Bir süre sonra Hindistan'ın bazı şehirlerinde, özellikle Evrengâbâd'da Ahmed Sirhindî aleyhinde fetvalar yazılmaya başlandı. Abdullah Hîşgî Kusûrî Çiştî (ö. 1106/1695) *Me'âricü'l-Velâyet* isimli eserinde³ bu dönemde dört adet istiftâ (fetva talebi) yazıldığını, Hindistan'daki âlim ve sûfilerden bazılarının bu talebe cevap vererek Sirhindî'nin görüşlerinin dalâlet ve küfür olduğunu onayladıklarını belirtmiş ve birçok âlimin onayı ile oluşan bu kollektif fetvalardan birini eserinde nakletmiştir.⁴ Abdullah Hîşgî Kusûrî, o dönemde Sirhindî aleyhinde yazılan *Kâsiru'l-Muhâlifîn* isimli bir eserden de alıntılar yapmış ancak bu eserin müellifini belirtmemiştir.⁵ Bu dönemde Sirhindî hakkındaki eleştirilerin en önemlisi, onun Hz. Peygamber'in Velâyet-i Muhammedî'den Velâyet-i İbrâhîmî'ye ulaştığını ifade eden cümleleridir. Bu cümleler, Hz. İbrâhim'in Hz. Muhammed'den daha üstün olduğunu ima ettiği gerekçesiyle eleştirilmiştir.⁶ Evrengâbâd'da bazı kişiler Sirhindî aleyhine eser ve fetvalar hazırlayıp yayarken, Sirhindî'nin takipçileri de onun risalelerini ve mektuplarını okuyup yaymaya devam ediyorlardı. Şehirde tansiyonun yükselip çatışmaların ortaya çıkmasından endişe etmiş olmalı ki, devrin Hindistan padişahı Evrengzîb Âlemgîr şeyhülislâm vasıtası ile Evrengâbâd kadısına 27 Şevvâl 1090 (1 Aralık 1679) tarihli bir ferman yolladı. Şeyhülislâmın kaleminden çıkan bu fermanla, şehirde Ahmed Sirhindî'nin *Mektûbât'*ının yasak-

için bk. Muhammed İkbâl Müceddidî, "Bedahşî, Muhammed Emîn", *Dânişnâme-i Cehân-ı İslâm*, Tahran 1375 hş./1997, B-II, 476-7; Gulâm Alî Âryâ, "Bedahşî, Muhammed Emîn", *DMBİ*, Tahran 1381 hş./2003, XI, 525.

1 Muhammed Sa'îd Sirhindî, *Mektûbât-ı Sa'îdiyye* (nşr. Hakîm Abdülmecîd Ahmed Seyfî Müceddidî), Lahor 1385/1965, s. 127-129 (no. 68).

2 Bk. Abdullah Dihlevî, *Makâmât-ı Mazhariyye*, İstanbul 1993, s. 128; Münzevî, *age*, III, 1969.

3 Bu eserin yazma nüshaları için bk. Münzevî, *Fihriş-i Müşterek*, XI, 922-923.

4 Kusûrî, *Me'âricü'l-Velâyet*, vr. 599b-603b.

5 *Kâsiru'l-Muhâlifîn* isimli bu Farsça eserin günümüze ulaşmış olmadığı bilinmemektedir. Ancak Hem Kusûrî'nin *Me'âricü'l-Velâyet* isimli eserinde, hem de yazarı bilinmeyen *Redd-i Mektûbât-ı Şeyh Ahmed Sihrendî* isimli Farsça eserde ondan nakiller bulunmaktadır. Bk. Anonim, *Redd-i Mektûbât-ı Şeyh Ahmed Sihrendî*, Pakiştân, Kitâbhâne-i Nevşâhiyye, numarasız, s. 63, 110.

6 Ahmed Sirhindî, *Mektûbât*, III, 491-2 (no. 94); Kusûrî, *Me'âricü'l-Velâyet*, vr. 587b-595b.

lanması, hatta onu okuyanların şer'an cezalandırılması isteniyordu.¹ Bazı araştırmacılar bu fermanın padişahın habersiz olarak bazı âlimlerce uydurulduğunu düşünmektedirler.² Ancak Ahmed Sirhindî'nin torunu Muhammed Ferruh Şâh bir mektubunda bazı kişilerin *Mektûbât* aleyhinde konuşup saf insanları etkilediklerini, hatta zamanın padişahını bile tesir altına aldıklarını, padişahın da onlara uyduğunu anlattığına göre,³ bu fermanın gerçek olması kuvvetle muhtemeldir.

Sirhindî aleyhine hazırlanan fetvalar ve ferman ile onun fikirlerinin yayılmasına engel olamayanlar, fermanın üç yıl sonra Hicaz âlimlerinden Sirhindî aleyhinde fetva istediler. Bu fetva talebini gönderenlerin başında Muhammed Sâlih Evrengâbâdî Gucerâtî vardı.⁴ Fetva talebi Cumâde's-sânî 1093 (Haziran 1682) tarihinde Hicaz'daki âlimlere ulaştı. Bu talebi ilk dikkate alanlar, Ahmed Kuşâşî'nin halifelerinden İbrâhim b. Hasan Kûrânî (ö. 1101/1690) ile Kûrânî'nin talebesi Muhammed b. Abdürresûl Berzencî (ö. 1103/1691) oldu. Berzencî, fetva talebinin gelişinden bir ay sonra *Kadhu'z-Zend ve Kıdhu'r-Rend fî Reddi Cehâlâti Ehlî Sirhind* isimli eserini tamamladı (15 Receb 1093/1682).⁵ Kûrânî de bir sene son-

1 Kusûrî, *age*, vr. 603b-604a.

2 Muhammed İkbâl Müceddidî, *Ahvâl ve Âsâr-ı Abdullah Hîşgî Kusûrî*, Lahor 1971, s. 163-164. Bu eserde Prof. M. İkbâl Müceddidî, *Ravzatü'l-Kayyumiyye*'nin üçüncü cildinden naklen o dönemde padişah adına uydurulmuş üç adet mektubun Ahmed Sirhindî'nin Sirhind'deki üç torununa gönderildiğini naklettikten sonra, Kusûrî'nin *Me'âricü'l-Velâyet*'te naklettiği Evrengâbâd kadısına gönderilen fermanın da böyle uydurulmuş olabileceğini, zira Evrengâbâdî'nin hayatını anlatan o dönemde yazılmış tarih kitaplarında böyle bir fermanın hiç bahsedilmediğini ifade etmiştir. Yohanan Friedmann ise bu fermanın doğruluğundan şüphe etmemek gerektiği kanaatinde. Zira *Mektûbât*'ın yasaklanması haberi o kadar meşhur olmuştur ki Hicaz âlimleri bile bunu duymuşlardır. Bk. Yohanan Friedmann, *Shaykh Ahmad Sirhindî: An Outline of His Thought and a Study of His Image in the Eyes of Posterity*, London 1971, s. 95. Hicaz âlimlerinin *Mektûbât*'ın yasaklanışından haberdar oldukları hakkında bk. Muhammed b. Abdürresûl Berzencî, *en-Nâşiratü'n-Nâcira li'l-Ma'rifeti'n-Nâsıra li'l-Kelâmî'l-Fâcira*, İzmir Millî ktp., nr. 137, vr. 26b.

3 Abdülehad Vahdet Sirhindî, *Gülşen-i Vahdet* (drl. Muhammed Murâd Keşmîrî, nşr. Abdullah Cân Fârûkî- Gulâm Muştafa Hân), Karaçi 1966, s. 163.

4 Bk. Vekîl Ahmed Sikenderpûrî, *el-Kelâmü'l-Müncî bi-Reddi İrâdâti'l-Berzencî*, Delhi 1312/1894, s. 7; Abdülhay Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtur*, Leknev 1992, V, 50.

5 Arapça olan bu eserin yazma nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 3744, vr. 73a-107a; Hindîstân, Haydarâbâd, Âsafiyah State Public Library, Kelâm, nr. 224. Eserde çoğunlukla Hakikat-ı Ka'be'nin üstünlüğü meselesi ele alınmıştır. Berzencî için bk. Muhammed Halil Murâdî, *Silkü'd-Dürer fî A'yâni'l-Karnî's-Sânî Aşer*, Bulâk 1301, IV, 65-66; İsmâil Paşa Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, İstanbul 1955, II, 302-303.

ra (1094/1683) Ahmed Sirhindî'yi eleştiren bir risale kaleme aldı.¹ Bu yıl içinde (1094/1683) Hasan b. Ali Uceymî (ö. 1113/1701) de *el-Asabü'l-Hindî li-Stîsâli Küfriyyâtü Ahmed es-Sirhindî* isimli eserini kaleme aldı.² Bu eserlerde Ahmed Sirhindî'nin görüşlerinin dalâlet ve küfür olduğu ifade ediliyor ve eleştiriler yapılıyordu.

Rivâyete göre Hindistan'dan Hicaz'a mektup yazıp Sirhindî hakkında fetva isteyen Muhammed Sâlih Evrengâbâdî Gucerâtî, bu mektubu Muhammed Berzencî'ye gönderirken yanında *Mektûbât*'tan bazı cümlelerin kendi yorumuyla yaptığı Arapça'ya çevirisi ile 10.000 ruype de para göndermişti. Bu ihsanın altında kalmayan Berzencî kısa bir süre içinde *Kadhu 'z-Zend* isimli risalesini yazıp Mekke ve Medine'deki bazı âlimlerden Sirhindî aleyhinde fetva alıp Hindistan'a gönderdi. Gucerâtî, *Kadhu 'z-Zend*'i Farsça'ya çevirip yeni bazı ilaveler yaparak *Mükâşifu'l-Esrâr* isimli eserini meydana getirdi.³

O dönemde Ahmed Sirhindî'nin *Mektûbât*'ının ve diğer eserlerinin Arapça'ya tam ve sağlıklı bir tercümesi bulunmadığı için, Farsça bilmeyen bazı âlimler kendilerine aktarılan bilgilerle yetinerek aleyhteki fetvaya onay vermişler, bazıları ise onay vermekten kaçınmışlardır. Fetvaya onay veren Hicaz âlimleri arasında da Sirhindî'nin kâfir olup olmadığı konusunda ihtilâf çıkmış, Sirhindî'nin değil, onun sözlerinin "zâhirinin" küfür olduğu kanaati kabul görerek fetvaya böyle kaydedilmiştir.⁴

Muhammed Berzencî önderliğinde Ahmed Sirhindî'nin fikirlerine karşı yürütülen bu kampanyaya Müceddidîler'in cevabı gecikmedi. Hicaz'da bulunan Muhammed Beg Özbekî Burhânîpûrî (ö. 1110/1698) o dönemde *Atyyetü'l-Vehhâb el-Fâsıla beyne'l-Hatai ve's-Savâb* isimli Arapça eserini yazarak Sirhindî'yi savundu (risalenin bitiş tarihi: 2 Rabûlevvel 1094/ 1 Mart 1683).⁵ Ayrıca Hicaz'daki birçok

1 İbrâhim b. Hasan Kûrânî, *Risale fi'r-Redd*, İzmir Millî Ktp., nr. 137, vr. 1b-8a. Arapça.

2 Bu Arapça eserin ismi Patna nüshasında *es-Sârimu'l-Hindî fi Cevâbi Suâl an Kelimâti's-Sirhindî* şeklinde kayıtlıdır. Bk. Hindîstan, Patna, Khuda Bakhsh Oriental Public Library, nr. 2753. Diğer nüshası: Hindîstan, Âsafiyah State Public Library, Haydarâbâd, Kelâm, nr. 224. bk. Friedmann, *Shaykh Ahmad Sirhindî*, s. 8; S. Abul Hasan Ali Nadwî, *Saviours of Islamic Spirit*, Lucknow 1983, III, 296-7.

3 Sikenderpûrî, *Envâr-ı Ahmediyye*, s. 3-4; a.mlf., *el-Kelâmu'l-Müncî bi-Reddi İrâdâti'l-Berzencî*, s. 7, 10.

4 Berzencî, *en-Nâşiratü'n-Nâcira*, vr. 37b-38a.

5 Muhammed Beg Özbekî Burhânîpûrî, *Atyyetü'l-Vehhâb el-Fâsıla beyne'l-Hatai ve's-Savâb, Mu'arrabü'l-Mektûbât: ed-Dürerü'l-Meknûnâti'n-Nefise* (trc. Muhammed Murâd Minzelevî),

âlime bu eserini takdim etti ve onlardan eserine takriz (onay) aldı.¹ Aynı yıl içinde (1094/1683) Hasan b. Muhammed Murâd Tûnusî Mekkî *Arfu'n-Nedî fi Nusrati'sh-Şeyh Ahmed es-Sirhindî* isimli eserini kaleme alarak Sirhindî'nin fikirlerini müdafaa etti.² Böylece Hicaz'da Sirhindî'nin görüşlerini destekleyen ve muhalefet eden iki ayrı grup oluştu.

Berzencî kamuoyunu kendi tarafına çevirebilmek için Sirhindî aleyhinde *Kadhu'z-Zend*'den başka eserler de yazdı ve etrafa yaydı. Kendi ifadesiyle bu eserlerin sayısı onu bulmuştu ve bazılarının isimleri şunlardı: *Enfâsü'r-Rahmân*, *Nibrâsü'l-Îmân*, *İdâetü'n-Nibrâs*, *el-İğâratü'l-Musbiha*, *es-Sârimü'l-Hâşim* ve *Def'u'l-Ta'vil*.³ Ancak Muhammed Beg Burhânî'nin *Atıyyetü'l-Vehhâb* isimli eserini yazması ve bazı âlimlere takrizlerle onaylatması üzerine, Berzencî bu eseri elde edip ona eleştiriler yazmak istediye de eserin bir nüshasını temin edemedi, sadece eser hakkında yazılan bazı takrizleri elde etti. Hem Ahmed Sirhindî'nin görüşlerini hem de Ahmed b. Abdüllatîf Bişîşî Mısırî'nin (ö. 1096/1685) *Atıyyetü'l-Vehhâb*'a yazdığı takrizi eleştirmek için *en-Nâşiratü'n-Nâcira li'l-Ma'rifeti'n-Nâsıra li'l-Kelimâti'l-Fâcira* isimli eserini kaleme aldı.⁴

O dönemde Hindistan'da da Ahmed Sirhindî'nin fikirlerini müdafaa etme çabaları hızlandı. Sirhindî'nin torunlarından Muhammed Ferruh Şâh b. Muhammed Sa'id Sirhindî (ö. 1121/1709) *Keşfü'l-Gitâ an Vechi'l-Hatâ* isminde Farsça bir eser kaleme alarak Sirhindî'yi savundu ve eleştirenlere cevaplar verdi.⁵ Bir diğer to-

Mekke 1317/1899, III, 2-184 (kenarda). Muhammed Beg, Ahmed Sirhindî'nin torunu olan Muhammed Ferruh Sirhindî'nin müridi idi. Hayatı ve eserleri için bk. Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, İstanbul 1955, II, 306; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, Beyrût 1993, III, 690; Muhammed İkbâl Müceddidî, "Burhânî, Muhammed Big", *Dânişnâme-i Cehân-ı İslâm*, Tahran 1378 hş./2000, B-III, 294-5.

- 1 Bu takrizler için bk. Muhammed Murâd Kazânî Minzelevî, *Tercümetü Ahvâli'l-Îmâmi'r-Rabbânî*, *Mu'arrabü'l-Mektûbât*, kenarında, I, 69-169.
- 2 Bk. Muhammed Murâd Kazânî Minzelevî, *Tercümetü Ahvâli'l-Îmâmi'r-Rabbânî* içinde, *Mu'arrabü'l-Mektûbât*, I, 77-122 (kenarda). Risale 8 Receb 1094'te tamamlanmıştır.
- 3 Berzencî, *en-Nâşiratü'n-Nâcira*, vr. 36b. Adı geçen eserlerden *Nibrâsü'l-Îmân*'ın bir nüshası İzmir'dedir (İzmir Millî Ktp., nr. 137, vr. 9b-23b.)
- 4 Bu Arapça eserin yazma nüshaları için bk. İzmir Millî Ktp., nr. 137, vr. 25b-48b; Hindistan, Haydarâbâd, Âsafiyah State Public Library, Kelâm, nr. 223.
- 5 Muhammed Ferruh için bk. Mîr Safer Ahmed Ma'sûmî, *Makâmât-ı Ma'sûmî* (nşr. Muhammed İkbâl Müceddidî), Lahor 2004, III, 405-407; Abdullah Dihlevî, *Makâmât-ı Mazhariyye*, s. 128; Muhammed Fazlullah Kandeherî, *Umdetü'l-Makâmât*, Kâbil 1397/1977, s. 238 (bu eserde vefat tarihi: 1108/1697 olarak kayıtlıdır); Ahmed Ebu'l-Hayr Mekkî, *Hediyetü Ah-*

runu Muhammed Eşref b. Muhammed Ma'sûm Sirhindî (ö. 1117/1705) *Hallü'l-Mugâletât fî Redd alâ Ehli'd-Dalâlat* isminde Farsça bir eser yazdı.¹ Muhammed Eşref'in oğlu Muhammed Yûnus Şâh Fi'l-Hâl de *Huccetü'l-Hak fî Def'i İ'tirâzâtı Şeyh Abdülhak* isminde bir eser kaleme aldı.

17. yüzyılda Ahmed Sirhindî'nin bazı görüşleri üzerinde ortaya çıkan bu polemikler esnasında, Hicaz'da Muhammed Beg Burhânî'nin çabalarıyla Sirhindî aleyhine yürütülen propagandanın önu kesilmiş, Hindistan'da da Muhammed Feruh gibi Müceddidiyye mensuplarının eserleriyle aleyhteki atmosfer büyük ölçüde giderilmiştir. 18. yüzyıl ve sonrasında bu konuda bir kaç eser daha kaleme alınmış ise de, bu dönemde genellikle Sirhindî'yi savunan eserlerin yazılmış olması, muhalefetin büyük ölçüde güç kaybettiğini ve hararetle tartışmaların söndüğünü göstermektedir. Bununla birlikte 18 ve 19. yüzyıllarda bile bazı Müceddidiler'in müdafaa için eser yazmış olmaları, azalmış olsa da, Sirhindî hakkındaki eleştirilerin tam olarak ortadan kalkmadığını gösterir. Bu dönemde Sirhindî'yi savunmak için yazılan eserlerden bazıları şunlardır: Abdülganî Nâblusî'nin (ö. 1143/1731) *Netîcetü'l-Ulûm ve Nasîhatü Ulemâi'r-Rusûm*²; Kâdî Senâullah Pânîpatî'nin (ö. 1225/1810) *Risâle-i İhkâk*³; Şâh Abdülazîz b. Şâh Velîyullah Dihlevî'nin (ö. 1239/1824) *Redd-i İ'tirâzât-ı Za'ife*⁴; Gulâm Ali Abdullah Dihlevî'nin (ö. 1240/1824) *Def'-i İ'tirâzât-ı Şeyh Abdülhak* (veya *Ecvibe-i İ'tirâzât-ı Dihlevî*)⁵; Vekîl Ahmed Sikenderpûri'nin (ö. 1322/1904)⁶ Abdülhak Muhaddis Dihlevî'ye cevap mahiyetindeki *Hediyye-i*

mediyye, s. 10; Hasenî, *Nüzhetu'l-Havâtur*, VI, 230-231. *Keşfü'l-Gitâ*'nın yazma nüshası için bk. Münzevî, *Fihrist-i Müşterek*, III, 1793-1794. Eserin ismi *Keşfü'l-Gitâ an Ezhâni'l-Agbiyâ* olarak da bilinir.

- 1 Yazma nüshası için bk. Münzevî, *Fihrist-i Müşterek*, III, 1421-1422.
- 2 Yazma nüshaları: Süleymaniye Ktp., Dügümlü Baba, nr. 326, vr. 11b-28b; Süleymaniye Ktp., H. Hüsnü Paşa, nr. 680 (26 varak). Eser Arapça'dır.
- 3 Abdülhak Dihlevî'ye cevap mahiyetinde Farsça bir eserdir. Yazma nüshası için bk. Münzevî, *age*, III, 1479. Eser, *İhkâku'l-Hak* adıyla da bilinir, 25 Şevvâl 1160'ta (1747) tamamlanmıştır. Pânîpatî'nin aynı mevzuda ikinci bir eserinin daha olduğu söylenmektedir. Bk. Abul Hasan Zaid Farooqî, *Hazrat Mujaddid and His Critics* (Urduca'dan İngilizce'ye trc. Mir Zahid Ali Kamil), Lahore 1982, s. 167.
- 4 Yazma nüshaları için bk. Rampur, Rizâ Library, Sulûk, nr. 1081; Münzevî, *ae*, III, 1474.
- 5 Bu Farsça risalenin müellif tarafından verilmiş bir ismi yoktur, müstensihler ona farklı isimler koymuşlardır. Yazma nüshaları: Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 491, vr. 102b-108a; Münzevî, *age*, III, 1227. Bu risale, Abdullah Dihlevî'nin mektupları arasında yayınlanmıştır. Bk. Abdullah Dihlevî, *Mekâtib-i Şerife*, İstanbul 1992, s. 122-132 (no. 88).
- 6 Vekîl Ahmed Sikenderpûri, Gulâm Ali Abdullah Dihlevî'nin halifelerinden Şâh Sa'dullah'ın

Müceddidiyye (Delhi, Matba-ı Müctebâî, 1311/1894), Sâlih Gucerâtî'ye (Muhammed Sâlih Gucerâtî Ekberâbâdî) cevap mahiyetindeki *Envâr-ı Ahmediyye* (Delhi 1309/1892) ve Muhammed Berzencî'ye cevap mahiyetindeki *el-Kelâmü'l-Müncî bi-Reddi İrâdâti'l-Berzencî* (Delhi 1312/1895) isimli eserleri.¹

Bu dönemde Sirhindî'yi eleştiren bir eser ise Sa' deddîn Ahmed Ensârî Kâbilî'nin (ö. 1225/1810) *Mi'yâru'l-Küşûf* isimli eseridir. Bu eser aslında, “Rahmânî ve Şeytânî Keşifler” hakkında olup içinde bir vesile ile Sirhindî'ye de bazı eleştiriler yöneltmiştir.² Ancak Müceddidîler'in bu esere cevabı gecikmemiş ve Nizâmeddîn b. Şâh Gulâm Muhyiddîn Sirhindî tarafından *Risâle fi Def'i İ'tirâzât-ı Hâcî Dîvâne* isiminde bir reddiye yazılmıştır.³

20. yüzyılda da Ahmed Sirhindî hakkında bazı eleştiriler yapılmıştır. Bu eleştirilerden biri Ahmed Avni Konuk (ö. 1938) tarafından yazılan *İmâm-ı Rabbânî ve Mektûbâtı* isimli eserdir.⁴ Bu eserde *Mektûbât*'tan seçilmiş bazı cümleler üzerine eleştiriler yapılmıştır. Bu yüzyılda ayrıca, Sirhindî hakkında Hindistan'da M. Mujeeb ve Athar Abbas Rizvi gibi bazı akademisyenler klasik eleştirilerden farklı bazı yeni eleştiriler getirmişlerdir. Bunlara göre “Sirhindî birçok bölgeye halifeler göndermiş ise de, tarikatını ve fikirlerini yayma konusunda önemli bir başarı sağlayamamış, yöneticileri de etkileyememiştir”. Ayrıca “Hindûlar'a ve Şîî Müslümanlara karşı tavizsiz bir tutum takınmıştır”. Zira “o geniş görüşlü bir sûfî olmaktan ziyade, dar görüşlü bir molladır”.⁵ Bu eleştiriler üzerine Ebu'l-Hasan Zeyd

(ö. 1270/1854) halifesi olan Mîr Eşref Ali'nin (ö. 1298/1881) müridi idi. Bk. Sikenderpûrî, *Hediyye-i Müceddidiyye*, s. 331-332. Hayatı için ayrıca bk. Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtur*, VIII, 543-545.

- 1 Bu eserlere, müellifi bilinmeyen *Tenbihü'l-Gâfilin ve İkâzu'n-Nâimîn* isimli Farsça eser de eklenebilir. Bk. Münzevî, *age*, III, 1363.
- 2 Yazma nüshası için bk. Münzevî, *Fihriş-i Müşterek*, III, 1958-9; Ârif Nevşâhî, “Kütübhâne-i Hayriyye Peşâver key Mahtûtât”, *Fikr u Nazar*, 34/2 (1996), s. 52-53.
- 3 Eserin yazma bir nüshası Özbekiştân'ın Taşkent şehrindeki Bîrûnî Şarkiyat Enstitü Kütübhânesi'ndedir (nr. 2087, vr. 1b-79b). Bk. A.A. Semenov, *Sobranie Voştoçnih Rukopisei Akademii Nauk Uzbekskoi SSR*, Taşkent 1955, III, 373.
- 4 Ahmed Avni Konuk, *İmâm-ı Rabbânî ve Mektûbâtı*, İstanbul Belediye Ktp., Osman Ergin Yazmaları, nr. 1812, vr. 1a-21b. (Türkçe). Hem bu eser, hem de Ahmed Avni Konuk ile Muhammed İhsan Oğuz'un (ö. 1991) vahdet-i vücûd ve vahdet-i şühûd konusunda birbirlerine yazdıkları mektuplar (İstanbul Belediye Ktp., Osman Ergin Yazmaları, nr. 1813, s. 1-91) yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır: Bayram Kusursuz, *Ahmed Avni Konuk'un Vahdet-i Vücûd Müdâfaası*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- 5 Bk. Saiyid Athar Abbas Rizvi, *Muslim Revivalist Movements in Northern India in the Sixte-*

Fârûkî (ö. 1993) *Hazret-i Müceddid Avr Unkey Nâkûdîn* isiminde Urduca bir eser yazıp yayınlamış (Şarkpûr 1979), bu eserde hem Abdülhak Muhaddis Dihlevî'nin, hem de adı geçen akademisyenlerin eleştirilerine cevap vermiştir. Eser daha sonra İngilizce'ye de çevrilmiştir.¹

Müceddidî şeyhlerinden Mazhar Cân-ı Cânân ve Vekîl Ahmed Sikenderpûrî, Ahmed Sirhindî'ye yönelik eleştirilerin asıl sebebinin, Sirhindî'nin vahdet-i vücûdu reddedip vahdet-i şuhûdu savunması olduğunu söylemişlerdir.² Onu eleştirenlerin düşünce yapısı dikkate alındığında, bu sözde haklılık payı olduğu açıkça anlaşılır. Sirhindî'ye yönelik eleştirilerde ön safta yer alanlardan Ahmed Kuşâşî, Şattâriyye başta olmak üzere birçok tarîkattan icazetli bir şeyh olup, *Kelimetü'l-Cûd ale'l-Kavl bi Vahdeti'l-Vücûd* isiminde bir risale yazmıştır.³ Onun müridi olan İbrâhîm Kûrânî vahdet-i vücûd ve varlık mertebelerini konu edinen *et-Tuhfetü'l-Mürsele* isimli esere *İthâfî'z-Zekî bi-Şerhi't-Tuhfeti'l-Mürsele ile'n-Nebî* adıyla bir şerh yazmış⁴, ayrıca *Matla'u'l-Cûd bi-Tahkîki't-Tenzih fi Vahdeti'l-Vücûd* isiminde bir eser kaleme almıştır.⁵ Kûrânî'nin talebesi olan Muhammed Berzençî de İbnü'l-Arabî'yi müdafaa için Şeyh Mekki (ö. 926/1519) tarafından yazılan *el-Cânibü'l-Garbî* isimli Farsça eseri *el-Câzibü'l-Gaybî* ismiyle Arapça'ya çevirmiştir.⁶ Yani Ahmed Sirhindî'yi eleştirenler, vahdet-i vücûdu benimseyen sûfi-âlimler idi. Bu şahıslar tarafından Sirhindî'ye yöneltilen eleştiriler onun “vahdet-i şuhûd” düşüncesine yönelik olsaydı, tasavvuf felsefesi açısından sonraki nesillere verimli bir literatür miras bırakılmış olacaktı. Oysa tenkidler çoğunlukla Sirhindî'nin şatahât türündeki sözleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunun nisbeten bir istisnası İbrâhîm Kûrânî'nin küçük risalesidir. Kûrânî burada Sirhindî'nin Taayyün-i Evvel'in Taayyün-i Vücûdî

enth and Seventeenth Centuries, Agra 1965, s. IX-XIII, 311, 375, 424; M. Mujeeb, *The Indian Muslims*, London 1967, s. 244.

- 1 Abul Hasan Zaid Farooqi, *Hazrat Mujaddid and His Critics* (İngilizce'ye trc. Mir Zahid Ali Kamil), Lahore 1982.
- 2 Abdullah Dihlevî, *Makâmât-ı Mazhariyye*, s. 128; Sikenderpûrî, *Hediyye-i Müceddidiyye*, s. 98-99.
- 3 Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 428. Eser, yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır: Mustafa Tuncay, *Kuşâşî'nin (ö. 1071/1661) Kelimetü'l-Cûd ale'l-Kavli bi Vahdeti'l-Vücûd Adlı Eseri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- 4 Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2169.
- 5 Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2169.
- 6 Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 1352 (261 varak); Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâyî, nr. 506 (247 varak).

olduğu, vücûdun Zât'ın aynı olmadığı şeklindeki fikirlerini eleştirmiştir.¹

Öte yandan, Hicaz âlimlerinin Sirhindî aleyhine fetva verip bunu Hindistan'a göndermelerinin ardında politik ve ekonomik meselelerin de olduğu anlaşılmaktadır. Zira Hindistan'dan Hicaz âlimlerine Sirhindî hakkında fetva talep eden mektubun (istiftâ) ulaştığı 1093 (1682) senesinde padişah Evrengzîb, Hindistan'dan Hicaz'a (Haremeyn'e) 100.000 ruyye para göndermiş, 40.000 ruyyesinin Mekke Şerifi Sa'îd b. Berekât'a, kalan 60.000 ruyyesinin de Mekke ve Medine'deki insanlara dağıtılmasını istemişti. Ancak Mekke Şerifi bu paranın hepsinin kendisine tahsis edilmesini istedi. Mekke'nin önde gelenleri bu teklifi kabul ettiler. Medine'nin önde gelenleri ise "tüm halk ile ilgili bir meselede biz karar veremeyiz" diyerek Şerif'in bu talebini reddettiler. Paranın tahsisi ve dağıtılması ile ilgili başka bir formül bulunmuş ise de, Evrengzîb yaşanan ihtilâftan haberdar olmuş ve bundan rahatsızlık duymuştu. Şerif, muhtemelen Evrengzîb ile arasını düzeltmek için ona bir elçi heyeti gönderdi. Bu heyetin başında, Sirhindî'ye yönelik eleştirileri ile bilinen Muhammed Berzencî vardı. Şerif, Berzencî ile birlikte, bir de mektup göndermişti. Bu mektubun yanında muhtemelen bazı Hicaz âlimlerine onaylatılmış olan Sirhindî aleyhindeki fetva da bulunuyordu. O dönemde (h. 1090'da) Hindistan'da, özellikle Evrengâbâd şehrinde padişah Evrengzîb'in talebi ile Sirhindî'nin *Mektûbât*'ının yasaklandığı Hicaz'daki âlimlerce biliniyordu. Mekke Şerifi, Evrengzîb'in Ahmed Sirhindî'nin fikirlerine muhalif olduğunu düşünerek, Sirhindî'yi tekfir ve tadel eden bir fetva göndermek sûretiyle padişah ile arasını düzeltmek istemiş olmalıdır. Evrengzîb, Berzencî'nin getirdiği mektubu almış ise de, onu huzuruna kabul etmemiştir.² Bu olaylar, Sirhindî'ye yönelik eleştirilerin sadece fikrî bir çaba olmadığını, ardında politik ve ekonomik ilişkilerin de bulunduğunu göstermektedir.

Son yıllarda Pakistanlı Prof. Dr. Muhammed İkbâl Müceddidî, İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî'yi müdâfaa etmek için yazılan bazı risâleleri Resâil der Difâ' (Lahor: Şîr-i Rabbânî Publications, 2011) ve Difâ-ı Hazret-i Müceddid-i Elf-i Sâni (Gucrânvâla, Tanzîmu'l-İslam Publications, 2012) adlarıyla iki cilt halinde neşretmiştir.

1 İbrâhim Kûrânî, *Risâle fi'r-Redd*, vr. 3a-7a.

2 Ali b. Takıyyüddîn Sencârî, *Menâihu'l-Kerem fî Ahbâri Mekke ve Vülâti'l-Harem*, Mekke 1998, IV, 241-242, 498-9, 502; Abdülmelik b. Hüseyin el-İsâmî, *Simtu'n-Nucûmi'l-'Avâlî fî Enbâi'l-Evâil ve'l-Tevâlî*, Kâhire 1959, IV, 529, 539; Atallah S. Copty, "The Naqshbandiyya and Its Offshoot, The Naqshbandiyya-Mujaddidiyya in the Haramayn in the 11th/17th Century", *Die Welt des Islams*, 43/3 (2003), s. 342-345.